

УДК 37.013.73

Сергій Курбатов

доктор філософських наук, завідувач відділу лідерства і інституціонального розвитку Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (НАПН), Київ;
асоційований науковий співробітник UCRS Університету Уппсали; Швеція
E-mail: sergiy.kurbatov@gmail.com

ДИСКУРС ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ У ПРАЦЯХ ВАСИЛЯ КРЕМЕНЯ

***Анотація:** стаття присвячена розгляду становлення наукового дискурсу філософії освіти у працях Василя Кременя в контексті виникнення та розвитку української традиції філософського осмислення освіти та є авторизованим перекладом статті, надрукованої англійською в журналі *Pedagogika Filozoficzna*. – 2015. - № 1. – С. 81-85. Обґрунтовано, чому саме філософія освіти впродовж значного періоду часу відіграла роль теоретико-методологічного підґрунтя реформи освітньої систем нашої країни. Простежено еволюцію розуміння філософських підходів до розуміння освіти, включаючи її людиноцентристські принципи, інноваційні виміри та синергетичні підходи до цілісного розуміння.*

***Ключові слова:** філософія освіти, реформа освіти, освітні інновації, людиноцентризм, синергетика, самоорганізація, трансформації.*

Sergiy Kurbatov

D.Sc. in Philosophy, Head of Department of Leadership and Institutional Development, Institute of Higher Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine (NAES of Ukraine) & Affiliated Researcher at Centre for Russian and Eurasian Studies, University of Uppsala, Sweden
E-mail: sergiy.kurbatov@gmail.com

PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF EDUCATION IN THE WORKS OF VASYL KREMEN

***Abstract:** The paper is devoted to the explication of scientific discourse of philosophy of education in the works of Vasyl Kremen in the context of origin and development of Ukrainian tradition of philosophical perception of education. The author argued that philosophy of education during the long period of time plays the role of theoretical and methodological background of reformation of system of education in our country. Also evolution of philosophical approaches for understanding of education, including their humanocentric principles, innovative dimensions and synergetic vision. Original paper is published in journal *Pedagogika Filozoficzna*. - 2015. - No 1. – pp. 81-85.*

***Key words:** philosophy of education, educational reforms, educational innovations, humanocentrism, synergetic, self-organization, transformation.*

© Сергій Курбатов, 2016

Сергей Курбатов

ДИСКУРС ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ В РАБОТАХ ВАСИЛИЯ КРЕМЕНЯ

Аннотация: *статья посвящена рассмотрению становления научного дискурса философии образования в трудах Василия Кременя в контексте возникновения и развития украинской традиции философского осмысления образования и является авторизованным переводом статьи, опубликованной на английском языке в журнале *Pedagogika Filozoficzna*. – 2015 - №1. - С. 81-85. Обосновано, почему именно философия образования в течение значительного периода времени играла роль теоретико-методологической основы реформы образовательной системы нашей страны. Прослежена эволюция понимания философских подходов к пониманию образования, включая его человекоцентристские принципы, инновационные измерения и синергетические подходы к целостному пониманию.*

Ключевые слова: *философия образования, реформа образования, образовательные инновации, человекоцентризм, синергетика, самоорганизация, трансформации*

Sergiy Kurbatov

An extended abstract of a paper on the subject of:

“The Philosophical Discourse of Education in the Works of Vasyl Kremen”

The paper is devoted to the explication of scientific discourse of philosophy of education in the works of Vasyl Kremen in the context of origin and development of Ukrainian tradition of philosophical perception of education. After 1991 Ukrainian philosophy faced few important challenges: 1) the necessity to overcome negative consequences of total dominance of Marxism-Leninism, which was supported by official ideology and communist propaganda; 2) identification and development the particular features of Ukrainian national philosophy with the special stress on state building processes and maintaining continuation of Ukrainian intellectual tradition; 3) demand for integration into European and global philosophical context after few decades of factual isolation and representation of Ukrainian philosophical tradition in the European and global context. These challenges are also applicable to system of university education, one of main social institutions, which is responsible for providing adequate support for future development of Ukrainian society and the creation of future national elite. In this situation the fact of establishing of Academy of Educational Sciences (since 2010 National Academy of Educational Sciences) in 1992 was a kind of response to these challenges. After election as a president of Academy of Educational Sciences in 1997 Vasyl Kremen works predominately in the area of philosophy of education, which could be regarded as one of the main academic areas in his current researches. Being a minister of education and science of Ukraine during the period December, 30, 1999 – February, 3, 2005 Vasyl Kremen used philosophy of education as a kind of methodological background for reformation of education in our country. Such approach opened the space for observation of the situation in Ukrainian education at macro level and helped to identify the optimal ways of radical transformation in this area using European and world experience. As a result during this period twelve years system of secondary education with twelve grade evaluation scale were implemented, educational studies made shift from soviet style authoritarian approaches to the pedagogy of tolerance, computers and informational technologies became an essential part of educational process, distance education was regarded as an important dimension of educational activities. Further important philosophical ideas of Vasyl Kremen regarding develop-

ment of Ukrainian education we could find in paper "Education in the Context of the Present Social and Cultural Changes" (2008), where he identified the main challenges for Ukrainian society and Ukrainian system of education as a kind of harmonization of traditional and innovative approaches in temporal perspective and national and global approaches in spatial perspective. These challenges are transforming the role of knowledge, which become a kind of background of everyday life and behavior and provide a solid base for decision making processes. According to Vasyl Kremen innovative and global character of contemporary civilization gives us opportunities to re-open and truly implement traditional humanistic approaches to education and to help each student in his or her self understanding, self realization and professional development. The main ideas of this approach are articulated in two key principles of educational studies – human-centric and child-centric. Vasyl Kremen expanded his vision of necessity of human-centric background of education in his book "Philosophy of Human-Centric Approach in the Strategies of Educational Space" (2009). Combining historical approach to the European civilization with the explanations of contemporary educational and other challenges he argued the crucial importance of humanistic values for the understanding contemporary socialization of person and providing adequate responses for his or her educational demands and expectations. How to transform the Ukrainian system of education according to innovative demands of contemporary civilization? The investigation of these question was one of the main goal of collective monograph "Phenomenon of Innovations: Education, Society, Culture" (2008), edited by Vasyl Kremen. Later he clarifies his own vision of the problem of innovative transformation in the paper "Innovative Man as the Goal of Contemporary Education". Complexity of the system of education in contemporary world encourages the researchers to find systematic approach for its philosophical interpretation. For Vasyl Kremen such systematic interdisciplinary character could be provided by synergetics in the framework of its explanation of the formation and self-organization of different patterns in open systems. Orientation not only on already existing processes, but also on the situation of becoming and development; postulating of unstable, non-linear and self-organized character of open system; identification of points of bifurcation – these principles of synergetics are crucial for understanding of the development of education. So, we could conclude that the philosophical discourse of education in the works of Vasyl Kremen is created as a kind of unity of traditional practices of understanding of reality and new approaches, which are affiliated with innovative character of contemporary global civilization.

Key words: philosophy of education, educational reforms, educational innovations, humanocentrism, synergetic, self-organization, transformation.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Процес розвитку філософії освіти в Україні пов'язаний з фундаментальними змінами в академічному житті після розпаду Радянського Союзу і відновлення незалежності України в 1991 році. Драматичні зміни в політичній, економічній та соціальній сферах в нашому суспільстві були особливо помітні в гуманітарних та соціальних науках, тому що за часів Радянського Союзу ці сфери збереглися під ідеологічною диктатурою комуністичної доктрини з її численними обмеженнями в свободі проведення досліджень, уникнення критичного мислення і доступу до сучасної західної академічної літератури, відкритої цензури, суворого контролю за змістом робіт українських філософів, жорсткою критикою "буржуазного українського націоналізму" і штучною підтримкою Радянського тлумачення інтернаціоналізму (в основному у формі русифікації) [3].

За словами Віктора Андрущенка [1], разом з теорією “розвинутого соціалізму” українські філософи здійснили щось на кшталт “філософського суїциду” у формі розділення:

- на офіційну марксистсько-ленінську філософію під керівництвом Комуністичної партії;
- на дослідницьку, яка намагалася спіймати справжню суть марксизму і часто розглядала філософію за межами офіційної доктрини.

Центром інших важливих досліджень українських філософів був Інститут філософії НАН України [6], заснований у 1946., що і став правдивим українським культурним середовищем в 60-80-х рр. ХХ ст., особливо у сфері логіки й методології науки, інтерпретації філософії Гегеля та проведення соціологічних досліджень. Основними представниками цих автентичних наукових шкіл були Павло Копнін (1922-1971), Володимир Шинкарук (1930-2001), Сергій Кримський (1930-2010), Мирослав Попович (н.1930).

Після 1991 р. українська філософія зіткнулася з кількома важливими викликами:

- необхідність подолати наслідки повного домінування марксизму-ленінізму, котрий підтримувала офіційна ідеологія і комуністична пропаганда;
- ідентифікація і розвиток окремих складових української національної філософії з акцентуванням на формуванні процесів розбудови і підтримки поновлення української інтелектуальної традиції;
- потреба в інтеграції в європейський і глобальний філософський контекст після кількох десятиліть фактичної ізоляції і представництві української філософської традиції в європейському і глобальному контексті.

Ці виклики також можна віднести і до системи університетської освіти, одного з основних соціальних інститутів, що відповідає за забезпечення достатньої підтримки майбутнього розвитку українського суспільства і створення майбутньої національної еліти [18]. У цій ситуації факт заснування Академії педагогічних наук (з 2010 р. – Національної академії педагогічних наук [19]) у 1992 році був зразком відповіді на ці виклики. Основним завданням академічної установи було надання теоретичної і методологічної підтримки розвитку української системи початкової, середньої та вищої освіти.

Структурний підрозділ НАПН України, Інститут вищої освіти [5], заснований у 1999 р., став центром створення дискурсів української філософії освіти і її інтеграції у сучасне європейське і глобальне середовище. Проблеми філософії освіти стали об’єктом багатьох дисертаційних робіт й інших досліджень, проведених у цьому інституті. Активні дискусії з питань філософії освіти в Україні відбувалися завдяки заснуванню в 2005 р. спеціального журналу “Філософія освіти” [22], що дуже скоро став провідним українським академічним ресурсом у цій сфері. Цей журнал надає творчу платформу для знаних та молодих дослідників з різних регіонів України, які опікуються проблемами філософської інтерпретації стану освітньої системи. Завдяки академічним публікаціям, семінарам, круглим столам створюється можливість впровадження західних підходів у цю сферу в Україні. Сприяє цьому й переклад та популяризація серед української громади сучасних видатних мислителів, таких як Юрген Габермас, Петро Штомпка, Вольфганг Вельч, Петр МакЛарен, Вільям МакБрідж, Ервін Ласло.

Світова історія довела, що особистісний фактор інколи грає важливу роль протягом історичного розвитку людства. На мою думку, дослідницькі інтереси одного з головних творців української освітньої політики і видатного українського філософа Василя Кременя (1947 р.н. [15]), хто займав одну з ключових організаційних посад в українській освіті починаючи з 1979 (з перервою у 1986-1992 [2, с. 13]), відіграють важли-

ву роль у легітимізації та популяризації філософії освіти як найважливішої сфери гуманітарних та соціальних наук України. Після обрання президентом Академії педагогічних наук у 1997 р. Василь Кремень переважно працює у сфері філософії освіти, котра стає однією з основних академічних сфер його сучасних досліджень. Отже, *метою даної статті* є розгляд еволюції філософських поглядів Василя Кременя та його розуміння освітньої проблематики в контексті реформування вітчизняної системи освіти, а її *цілями*:

- проаналізувати основні праці Василя Кременя, присвячені питанням філософії освіти;
- осмислити вплив творчого доробку Василя Кременя на формування та еволюцію підходів до філософської інтерпретації вітчизняної та світової освітньої проблематики;
- ідентифікувати основні підходи, ідеї та принципи, що лягли в основу філософського бачення освіти, запропонованого Василем Кременем.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1998 Василь Кремень публікує статтю про можливість філософської інтерпретації наукової спадщини великого теоретика і практика української освіти Василя Сухомлинського (1918-1970) [20], де він акцентує необхідність індивідуального підходу в освітній практиці так само як і поєднання моральних та естетичних аспектів процесу виховання, а також аналізує основні моделі можливої філософської інтерпретації класичної спадщини української педагогічної думки. Цю статтю можна розглядати як початок авторського осмислення філософських вимірів освітньої думки.

Працюючи міністром освіти і науки України у період з 30 грудня 1999 р. до 3 лютого 2005 р., Василь Кремень використовував підходи філософії освіти в якості методологічного підґрунтя для реформування освіти в нашій країні [11]. Такий підхід відкрив простір для вивчення ситуації в українській освіті на макрорівні і допоміг виявити оптимальні шляхи основних змін у цій сфері, ґрунтуючись на європейському та світовому досвіді. Як результат, у цей період була запроваджена дванадцятирічна система середньої освіти з дванадцятибальною системою оцінювання, в освітніх дослідженнях здійснено перехід від радянського авторитарного стилю до підходу толерантності в освіті, комп'ютерні та інформаційні технології стали невід'ємною частиною освітнього процесу, дистанційна освіта перетворилася на важливий напрям освітньої діяльності.

Визначальні зміни також супроводжувалися процесом приєднання до Болонського процесу (відповідна декларація підписана Україною у травні 2005 р.) та впровадженням західних освітніх стандартів в українську систему освіти. Кількість випускників шкіл, які стали студентами, зросла з 62% у 1999 р. до 75% у 2005 р., а іноземні мови стали обов'язковим шкільним предметом з другого класу [15]. Свого роду теоретичним узагальненням унікального досвіду Василя Кременя на високій посаді в системі державного управління є його книга "Освіта і наука в Україні: Інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати" (2005) [9], де він осмислює основні трансформації української освіти в контексті глобалізації, необхідності європейської та глобальної інтеграції, наголошує на важливості успішної інтернаціоналізації та академічної мобільності.

Відтак важливі філософські ідеї Василя Кременя стосовно розвитку української освіти знайшли своє втілення у статті "Освіта в контексті сучасних соціальних і культурних змін" (2008) [8], в якій він ідентифікує основні виклики для українського суспільства і української системи освіти як необхідність адекватного впорядкування традиційних та інноваційних підходів в темпоральній перспективі та національних і глобальних підходів у просторовій перспективі. Ці виклики трансформують роль знання, яке

стає своєрідним підґрунтям щоденного життя та забезпечує надійну основу для процесу прийняття рішень. За словами Василя Кременя, інноваційність та глобальний характер сучасної цивілізації надають нам можливості для відновлення та справжнього втілення традиційних гуманістичних підходів до навчання і допомагають кожному студентові у процесах самопізнання, самореалізації та професійного зростання. Основні ідеї цього підходу сформульовані у двох ключових принципах освітніх досліджень – людиноцентризмі та дитиноцентризмі. Керуючись цими принципами ми можемо знайти реальне вирішення сучасних проблем і цивілізаційних викликів. Принцип дитиноцентризму стосується початкової та середньої освіти, а принцип людиноцентризму має універсальний характер.

Василь Кремень розширює своє бачення необхідності основ людиноцентризму в освіті в його книзі “Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору” (2009) [13]. Поєднуючи історичний підхід до європейської цивілізації з поясненням проблем сучасної освіти й інших викликів, він стверджує вирішальне значення гуманістичних цінностей для розуміння сучасної соціалізації людини і надання адекватних відповідей щодо освітніх потреб та очікувань. Також Василь Кремень доводить автентичну природу цих гуманістичних цінностей української системи освіти впродовж довгого часу їх історичного розвитку, що можна розглядати як підтвердження європейської природи нашої культури і традицій. Ця книга була видана також польською [23] і російською [12] мовами. Для Василя Кременя філософія людиноцентризму “не просто чергове філософське чи антропологічне вчення, а новий тип метафілософії й розуміння людського світогляду” [13, с. 15]. Цей підхід може надати досліднику масштабну основу для розуміння розвитку освіти і аналізу його основних проблем та соціальних потреб у контексті сучасної глобальної цивілізації.

У власних дослідженнях мені доводилося демонструвати можливості для застосування принципу людиноцентризму в інтерпретації Василя Кременя для розвитку вдалих стратегій інтернаціоналізації сучасного університету [17]. Цей принцип допомагає усунути деяку асиметрію у стосунках між українськими дослідниками та їх західними колегами, що з’являється через невідповідність партнерів у плані їх доступу до фінансової та інших форм підтримки відповідної діяльності. Також підхід людиноцентризму забезпечує гарне підґрунтя для формування довіри у взаємному спілкуванні і співпраці. Визнання людського буття основною цінністю створює адекватну філософію міжнародних відносин у сфері освітньої діяльності як на персональному, так і на інституційному рівнях. Це дає можливість вирішення фундаментальних освітніх проблем на основі сучасного бачення гуманістичних теорій та практик. Підхід людиноцентризму має ґрунтуватися на певній специфічній концепції людини, що відображає поточні соціальні та культурні реалії. Для Василя Кременя це інноваційний тип людини, чия особливість – відкритість до нових знань, ідей, підходів. Він стверджував, що “тільки людина з нестандартним мисленням, що являє собою інноваційний тип культури, і готова до інноваційної професійної діяльності, може бути конкурентоздатною в сучасному світі і могла б створити мобільне суспільство і мобільну націю” [8, с. 16]. Вона має можливість учитися впродовж усього свого життя і мати переваги особистісні і професійні – впродовж цього тривалого процесу. В умовах інноваційної цивілізації тільки така людина може дати адекватні відповіді на численні економічні, соціальні, культурні, екзистенційні та інші виклики та проблеми і підтримувати необхідний високий рівень свого технічного та технологічного розвитку. Водночас така людина піклується про свій культурний рівень з урахуванням власних національних відмінностей і готова вне-

сти свій унікальний етнічний досвід та підходи в грандіозний мультикультурний процес глобалізації.

Як перетворити українську систему освіти згідно з інноваційними вимогами сучасної цивілізації? Дослідження цих питань було однією з основних цілей колективної монографії “Феномен інновації: освіта, суспільство, культура” (2008) за редакцією Василя Кременя [21]. Пізніше він роз’яснює своє бачення проблеми інноваційної трансформації у статті “Інноваційна людина як мета сучасної освіти” [7]. “Сучасна інноваційна освіта базується на переході від репродуктивного до продуктивного творчим типом мислення... Людина ХХ століття-це людина, яка навчається, чий можливості отримання нових знань є основним способом життя. Завдання освіти – створити такий тип людини, але суспільство і держава мають підтримувати оптимальні умови для процесу навчання протягом усього життя”, – пише Василь Кремень [Там само, с. 19-20]. Особливо важливий такий тип людини для сегменту еліти в українському суспільстві, для людей, які відповідають за процес прийняття рішень на національному та регіональному рівнях [4].

Інноваційна освіта не обмежена вивченням зовнішнього світу. Це також постійний пошук внутрішньої істини і унікальних особистісних установок та інтерпретацій. Культивування власної особистості ще з часів знаменитої давньогрецької максими «γνώθι σεαυτόν», «пізнай себе», – це один з основних напрямків філософських роздумів про реальність. Даний принцип продовжує відігравати вирішальну роль під час властивої сучасній цивілізації експансії людської діяльності у зовнішній світ, домінування матеріальних цінностей і масової культури. Підхід людиноцентризму підкреслює цю унікальну можливість для гармонізації зовнішнього і внутрішнього світів у безперервному процесі навчання. Це свого роду філософські передумови для сучасної освітньої практики, так само, як і оптимальна стратегія досягнення успіху в професійному та особистісному розвитку.

Складність системи освіти в сучасному світі спонукає дослідників до пошуків системних підходів до її філософської інтерпретації. Для Василя Кременя таким системним міждисциплінарним підходом стає синергетика у поясненні формування і самоорганізації різних структур у відкритих системах. Як він пише в своїй статті “Синергетична модель розвитку освіти як відповідь на виклики сьогодення”: “Нині синергетика – вид всеосяжної парадигми для розуміння численних сфер людської діяльності... Без усяких сумнівів, синергетична модель креативності (творчості) пояснює парадигму сучасних освітніх і педагогічних процесів” [10].

Орієнтація не лише на сталі процеси, але також на ситуації становлення та розвитку; постулювання нестабільного, нелінійного і самоорганізованого характеру відкритої системи; виявлення точок біфуркації – ці принципи синергетики мають вирішальне значення для розуміння розвитку освіти в контексті сучасної інноваційної та глобальної цивілізації. Ось чому “синергетичні принципи забезпечують нестандартними підходами в навчанні, підтримують високу якість знань і відповідне професійне становлення та професійну адаптацію майбутнього фахівця через різні навчальні предмети в їх міждисциплінарній єдності” [14].

Висновки. Тож, ми можемо узагальнити, що філософський дискурс освіти в працях Василя Кременя створюється як своєрідна єдність традиційних практик осмислення реальності і нових підходів, що пов’язані з інноваційним характером сучасної глобальної цивілізації. Слідуючи гуманістичній традиції, представленій фундаментальним принципом людиноцентризму, він розробив широке підґрунтя для підтримки розвитку інноваційного типу особистості в контексті взаємодії різних форм навчально-

пізнавальної діяльності. Авторський стиль мислення Василя Кременя є актуальним для української філософської традиції і в той же час відображає сучасні досягнення світової та європейської філософії. Згідно з Google Scholar [16], H-індекс його робіт дорівнює 26 та 10-індекс – 60, що є чудовим доказом справжнього інтересу до його ідей серед українських та іноземних колег, а також важливості філософії освіти для змін нашої освітньої системи.

*(Авторизований переклад з англійської
Маргарити Вікторівни Ткаченко)*

Список літератури:

1. Андрущенко Віктор. “Філософське самовбивство” останніх радянських гуманітаріїв / Віктор Андрущенко // Філософія освіти. – 2012. – № 1–2 (11). – С. 7-15.
2. Василь Григорович Кремень – філософ, учений, освітянин, державний діяч [Текст] : біобібліографічний покажчик / Упоряд. Л. О. Пономаренко, Л. І. Ніколюк, І. П. Моїсеєва, Вступ. ст. Л. І. Ткаченко, Наук. ред. П. І. Рогова ; Академія педагогічних наук України, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського. – К. : Знання України, 2006. – 140 с. – (Академіки АПН України; вип. 6).
3. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. – 276 с.
4. Еліта: витоки, сутність, перспектива / [авт. колектив: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеєв та ін.]; за ред. В. Г. Кременя; НАПН України, Ін-т обдар. дитини, Т-во “Знання” України [та ін.]. – К. : Т-во “Знання” України, 2011. – 526 с.
5. Інститут вищої освіти НАПН України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ihed.org.ua/>
6. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.filosof.com.ua/about.htm>
7. Кремень В. Г. Інноваційна людина як мета сучасної освіти / Василь Кремень // Філософія освіти: Науковий часопис – 2013. – № 1. – С. 7-22.
8. Кремень В. Г. Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін / Василь Кремень // Філософія освіти. – 2008. – № 1-2 (7). – С. 15-22.
9. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти: Стратегія. Реалізація. Результати / В. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 447 с.
10. Кремень В. Г. Синергетична модель розвитку освіти як відповідь на виклики сьогодення // Рідна школа. – 2010. – № 6. – С. 3-6.
11. Кремень В. Г. Сучасна філософія освіти як визначальний фактор авторитету соціальної держави // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2004. – № 2. – С. 3-9.
12. Кремень В. Г. Філософія челокоцентризму в стратегіях образовательного пространства : монографія / В. Г. Кремень. – Москва : Российская академия образования, 2013. – 183 с.
13. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / Василь Григорович Кремень. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 519 с.
14. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2013. – № 3. – С. 3-19.
15. Кремень Василь Григорович – президент НАПН України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/structure/leadership/president/>

16. Кремень Василь Григорович // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://scholar.google.com/citations?user=zrnMifUAAA&hl=uk&oi=ao>
17. Курбатов С. Людиноцентристська парадигма як інструмент ефективної інтернаціоналізації в галузі освіти / С. Курбатов // Філософія освіти: Науковий часопис. – 2010. – № 1/2. – С. 115-122.
18. Курбатов Сергій. Освіта як інструмент рекрутування еліти / Сергій Курбатов // Людинознавчі студії: Зб. наук. пр. Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), В. Скотний, В. Бодак та ін. – Дрогобич: Наук.-вид. центр ДДПУ імені Івана Франка, 2010. – Вип. 22. Філософія. – С. 65-76.
19. Національна академія педагогічних наук України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naps.gov.ua/>
20. Сухомлинський Василь Олександрович // [Електронний ресурс]: Wikipedia. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Сухомлинський Василь Олександрович](https://uk.wikipedia.org/wiki/Сухомлинський_Василь_Олександрович) .
21. Феномен інновації: освіта, суспільство, культура : [монографія] / [авт. кол.: В. Г. Кремень, В. В. Ільїн, С. В. Пролеєв]; за ред. В. Г. Кременя ; Ін-т обдар. дитини АПН України. – К.: Пед. думка, 2008. – 470 с.
22. “Філософія освіти” ISSN 2309-1606 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.philosopheducation.com/index.php/>
23. Wasyl G. Kremien. Filozofia antropocentryzmu w edukacyjnej przestrzeni / [tłumaczenie z języka ukraińskiego: Franciszek Szlosek, Aleksandra Bratczuk]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji-PIB, 2011. – 395, [2] s.

References:

1. Viktor Andrushchenko. “Philosophical suicide” last Soviet humanities / Victor Andrushchenko // *Filosofia osvity*. – 2012. – vol. 1–2 (11). – S. 7-15.
2. Vasil Kremen - philosopher, scientist, educator, statesman [Text]: Bibliographic index / Uporiad. L. O. Ponomarenko, L. I. Nikoliuk, I. P. Moisieieva, Vstup. st. L. I. Tkachenko, Nauk. red. P. I. Rohova ; Akademia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Derzhavna naukovopedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlyns'koho. – K. : Znannia Ukrainy, 2006. – 140 s. – (Akademiky APN Ukrainy; vol. 6).
3. Dziuba I.M. Internationalism or Russification? – K.: Vydavnychyj dim “KM Academia”, 1998, – 276 s.
4. Elite: origins, nature, perspective / [avt. kolektyv: V. H. Kremen', V. V. Il'in, S. V. Proleiev ta in.]; za red. V. H. Kremenia; NAPN Ukrainy, In t obdar. dytyny, T-vo “Znannia” Ukrainy [ta in.]. – K. : T-vo “Znannia” Ukrainy, 2011. – 526 s.
5. Institute of Higher Education NAPS of Ukraine // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ihed.org.ua/>
6. Institute of Philosophy of G.S. Skovorody NAS of Ukraine // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.filosof.com.ua/about.htm>
7. Kremen V. Innovation person as the purpose of modern education / Vasyl Kremen // *Filosofia osvity: Naukovyj chasopys* – 2013. – vol. 1. – S. 7-22.
8. Kremen V. Education in the context of current social and cultural changes / Vasyl Kremen // *Filosofia osvity*. – 2008. –vol. 1-2(7). – S. 15-22.
9. Kremen V. Education and science in Ukraine - innovative aspects of the: Strategy. Realization. Results / V. Kremen. – K.: Hramota, 2005. – 447 s.
10. Kremen V. Synergetic model of education as a response to challenges // *Ridna shkola*. – 2010. – vol. 6. – S. 3-6.

11. *Kremen V.* Modern philosophy of education as a determinant of social state authority // *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nymy systemamy.* – 2004. – vol. 2. – S. 3-9.
12. *Kremen V.* Human-centric philosophy in educational space strategies: a monograph / V.G. Kremen – Moskva : Rossijskaja akademija obrazovanija, 2013. – 183 s.
13. *Kremen V.* Philosophy humanocentrism strategies in the educational space / Vasily Grigorovich Kremen. – K.: Pedahohichna dumka, 2009 . – 519 s.
14. *Kremen V.* Educational synergetics: conceptual and categorical synthesis // *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsial'nymy systemamy: filozofii, psykhologii, pedahohika, sotsiologii.* – 2013. –vol. 3.– S. 3-19.
15. Kremen Vasyl Grigorovich – President of The National Academy of Educational Sciences of Ukraine // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/ua/structure/leadership/president/>
16. Kremen Vasyl Grigorovich // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://scholar.google.com/citations?user=zrnMifUAAAAJ&hl=uk&oi=ao>
17. *Kurbatov S.* Human centrist paradigm as a tool for effective internationalization of education / S. Kurbatov // *Filozofii osvity: Naukovyj chasopys.* – 2010. – vol. 1/2. – S. 115-122.
18. *Kurbatov Sergey.* Education as a tool for recruiting elite / Sergey Kurbatov. // *Liudynoznavchi studii: Zb. nauk. pr. Drohobys'koho derzh. ped. un-tu imeni Ivana Franka / Red. kol. T. Bilenko (hol. red.), V. Skotnyj, V. Bodak ta in.* – Drohobych: Nauk.-vyd. tsestr DDPU imeni Ivana Franka, 2010. – vol. 22. *Filozofii.* – S. 65-76.
19. National Academy of Educational Sciences of Ukraine // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://naps.gov.ua/>
20. *Sukhomlynsky Vasyl Oleksandrovych* // [Elektronnyj resurs]: Wikipedia. – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Sukhomlyns'kyj_Vasyl'_Oleksandrovych.
21. The phenomenon of innovation: education, society, culture [monograph]/ [avt. kol.: V. H. Kremen', V. V. Il'in, S. V. Proleiev]; za red. V. H. Kremenia ; In-t obdar. dytyny APN Ukrainy. – K.: Ped. dumka, 2008. – 470 s.
22. “Philosophy of education” ISSN 2309-1606 // [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.philosopheducation.com/index.php/>
23. *Wasily G. Kremen.* The philosophy of anthropocentrism in the educational space / [tłumaczenie z języka ukraińskiego: Franciszek Szlosek, Aleksandra Bratczuk]. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji-PIB, 2011. – 395, [2] s.

Стаття надійшла до редакційної колегії 12.02.2016